

УДК 346.54

Олександр Безух,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник відділу правових проблем підприємництва
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

ПРАВИЛА ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті досліджується поняття «правила економічної конкуренції» та їх сутність при здійсненні господарської діяльності.

Ключові слова: економічна конкуренція, правила економічної конкуренції, регулювання господарських відносин.

Відповідно до п. 8 ст. 92 Конституції України правила економічної конкуренції визначаються виключно законами України. Разом з тим, у чинному законодавстві немає будь-яких законодавчих актів, які б встановлювали правила саме здійснення економічної конкуренції. В науковій літературі також відсутнє таке поняття. Зміст правил конкуренції у правових нормах також не розкривається.

Конкуренція є економічним явищем, яке функціонує насамперед згідно з економічними закономірностями: закон попиту та пропозиції, економічної рівноваги, додаткової вартості та інших, які встановлюють певні правила. Разом із тим, жодне економічне рішення не може бути втілене у життя без юридичного оформлення.

Для врегулювання відносин на ринках застосовуються певні правові категорії. Багато з таких категорій, наприклад, свобода волі у договорі, обов'язковість виконання зобов'язань та обіцянок, непорушність права власності та права вільно ним розпоряджатися, виходять ще з римських часів, практично не змінюючись. Багато юридичних термінів є перекладом з латинської. І сьогодні наука цивільного права наполегливо здійснює рецепцію римського права в сучасне право в Україні. Разом з тим, економічні відносини та категорії постійно змінюються із розвитком виробничих сил, який встановлює нові правила поведінки на ринках, що потребують закріплення у відповідних правових нормах.

З економічної точки зору функціонування ринкової системи передбачає наявність певних складових елементів. Насамперед, це виробники і споживачі, які формуються в процесі розподілу праці, попит та пропозиція, що забезпечують

зв'язок між виробниками і споживачами, ціни, які складаються унаслідок попиту та пропозиції, економічної конкуренції як елемента ринкового механізму. При цьому, за визначенням М. І. Книша, конкуренція виступає як форма взаємодії суб'єктів ринку і механізму регулювання пропорцій. Основна функція конкуренції полягає в тому, щоб визначити величину економічних регуляторів, якими виступають ціни, норма прибутку, норма відсотків на капітал тощо [1]. Розвиток категорій і понять реальних ринкових відносин не супроводжувався адекватною зміною базових юридичних понять та категорій.

Разом із тим, функціонуючу ринкову економіку неможливо уявити без чинних правил, що встановлені правовими актами. Економічні та соціальні закономірності не можуть бути відображені як правові принципи, хоча певною мірою враховуються у правових нормах. Важливо не тільки знати відповідну економічну або соціальну закономірність, а й те, яким чином вона буде впливати на юридичні властивості права у відповідній сфері та наскільки створена правова форма буде відповідати соціальному економічному змісту суспільних відносин.

Обмін товарами в економіці фактично є обміном різноманітних прав — прав розпорядження товаром, іншими майновими благами, що задовольняють потреби тих чи інших суб'єктів ринку. Щоб обмін відбувався без конфліктів, права повинні бути чітко визначені та закріплені. Для досягнення цієї мети формується договірне право, що допускає мірний обмін товарами, яке передбачає можливість передачі даного права третім особам. Але особливістю договірного права в сфері господарювання є те, що воно повинне забезпечити не тільки задоволення певних

приватних інтересів учасників ринкових відносин, а й стабільність і розвиток ринкових відносин з отриманням певного результату кожним суб'єктом ринку.

За визначенням О. А. Беляневич, основними цілями такого права є забезпечення захисту прав та законних інтересів добросовісної сторони в договірних відносинах, забезпечення реалізації різноманітних публічних інтересів у господарських договірних відносинах, забезпечення захисту слабшого контрагента від зловживання правом економічно сильнішими суб'єктами господарювання, органами влади та створення сприятливого правового режиму господарських договірних відносин [2].

У процесі цієї взаємодії певні конкуренти, які не бажають отримувати чесну перемогу, намагаються виключити або послабити конкуренцію завдяки угодам з конкурентами або впливати на умови обороту товару на ринку завдяки економічній міцності. Інші намагаються отримати переваги перед конкурентами, застосовуючи недобросовісні способи боротьби, тобто порушивши правила конкурентної боротьби, наприклад, ввівши споживачів в оману стосовно якості та ціни товару, що забезпечує перевагу в попиті на товар недобросовісного суб'єкта господарювання перед іншими продавцями.

При цьому добросовісні суб'єкти господарювання, внаслідок сумлінного виконання вимог чинного законодавства, можуть нести більші витрати у порівнянні із недобросовісними, які за рахунок цього отримують переваги.

Таким чином, йдеться про розмежування добросовісної і недобросовісної конкуренції та усунення обмежень її здійснення. Розмежування добросовісної і недобросовісної конкуренції передбачає визначення правил добросовісної конкуренції, порушення яких і створює недобросовісну конкуренцію, що підлягає забороні.

На перший план виходить властива конкуренції свобода, не як свобода здійснення будь-яких дій, формально не заборонених законом, а вільне застосування економічних і правових інструментів у межах закону, завдяки чому створюється певний суспільний господарський порядок для всіх суб'єктів ринку, який гарантує свободу руху товарів на ньому незалежно від волі будь-яких учасників ринкових відносин. Для забезпечення вільного руху товарів держава повинна створити правила руху (обміну) товарів, які будуть задовольняти інтереси всіх

учасників ринку, та забезпечити розвиток виробництва різних виробників, а відтак і економічної конкуренції, а також вжити заходів щодо усунення можливих перешкод у вільному русі товарів унаслідок неправомірних дій.

Це досягається встановленням правил здійснення господарської діяльності в певній сфері (господарського правового порядку), а також регулюванням відносин, які виникають унаслідок укладення відповідних договорів. При цьому, коли ми говоримо про регулювання відносин у процесі обміну товарів, ми маємо на увазі не сам факт обміну певними товарами, який досягається за допомогою конструкції договору, а про виникаючий зв'язок між учасниками правочину, який полягає не тільки у зобов'язанні здійснити певну дію чи передати товар, а й в наслідках такого правочину — економічних, які створюють юридичні факти більш високого порядку щодо обмеження, недопущення чи спотворення економічної конкуренції, та соціальних, що забезпечують дотримання прав споживачів.

Таким чином, завданням права в сфері економічної конкуренції і господарських відносин стає не просто визначення правових підстав для господарських відносин, а й забезпечення певних наслідків таких відносин щодо економічної конкуренції, тобто певного економічного результату в межах існуючого господарського правопорядку.

Наприклад, у європейському праві, відповідно до преамбули Договору про заснування Європейської Спільноти 1957 р., поставлено завдання гарантувати постійний розвиток та чесну конкуренцію. У ст. 3 наведеного договору створення системи, що забезпечує неспотворену конкуренцію, визначено як мета Європейської Спільноти.

Чесна конкуренція досягається насамперед тим, що всі учасники ринку знають та розуміють правила гри і їх добросовісно виконують.

У сучасних умовах ствердження про можливість наявності на ринку досконалої конкуренції є проблемним. Тому дії держави як регулятора суспільних відносин повинні бути спрямовані на забезпечення ефективних умов розвитку економіки в умовах недосконалої, монополістичної та олігополістичної конкуренції. Таким чином, загальним напрямом політики у сфері економічної конкуренції є рух від негативної ситуації монополізації ринку або інших спотворень економічної конкуренції

до стану, який найбільшим чином відповідає досконалій конкуренції.

Національна політика у сфері забезпечення конкуренції може бути визначена як комплекс правил, що встановлюються владою щодо угод між фірмами, які обмежують конкуренцію або зловживають домінуючим становищем (включаючи створення домінуючого становища шляхом об'єднання). Базовою метою конкурентної політики у більшості держав є ефективний розподіл ресурсів, наслідком якого є збільшення національного багатства [3]. Правила конкуренції повинні реалізовувати мету, яка встановлена державою.

Збільшення національного багатства забезпечується не захистом конкуренції, а розвитком економіки, що, в свою чергу, досягається розвитком підприємництва і виробництва за рахунок інвестицій та підвищення конкурентоспроможності економіки країни в цілому та її окремих галузей, які базуються на механізмі економічної конкуренції.

Законодавство про конкуренцію в широкому розумінні цього поняття повинне забезпечити рівнозначні умови для всіх суб'єктів ринкових відносин з врахуванням обмежень, які встановлюються з міркувань соціальної політики, безпеки здоров'я або навколишнього середовища, національної безпеки та т. ін. Це забезпечує виокремлення та перемогу найбільш ефективних суб'єктів господарювання, які є найбільш корисними для споживачів та суспільства в цілому.

Ця рівність у конкуренції досягається не декларуванням можливості вступу в ті чи інші відносини на принципах диспозитивності, а встановленням чіткої процедури здійснення певних дій в сфері господарювання, яка унеможливує отримання неправомірних переваг у конкуренції, попередження можливості недобросовісної поведінки.

М. О. Казачук вірно визначив поняття «обмеження свободи підприємницької діяльності (в розумінні суб'єктивного права) як звуження змісту (умов та засобів, що складають правомочності) та/або обсягу (кількісних показників правомочностей) права на підприємницьку діяльність, а також як правила, що визначає та окреслює зміст свободи підприємницької діяльності та/або її обсяг» [4]. Тобто свобода підприємницької діяльності має свій зміст, обсяг та порядок реалізації, що визначені правилами.

Розглядаючи правила економічної

конкуренції через призму її свободи, необхідно зазначити, що, за визначенням Д. Ролза, будь-яку свободу можливо пояснити за допомогою вказівок на три моменти: вільні діючі суб'єкти, обмеження від яких вони вільні, і те, що вони вільні робити або не робити [5].

Обмеження у сфері господарської діяльності, в тому числі стосовно економічної конкуренції, прямо встановлені нормативними документами та складають відповідні правила захисту економічної конкуренції. Спроможність здійснювати або не здійснювати ті чи інші дії в сфері господарювання існує не абстрактно, а в контексті взаємодії всіх учасників ринку, які створюють ринкові відносини або ринок відповідних товарів. Ринкові відносини передбачають наявність певних принципів, стандартів, правил, які регулюють такі відносини.

Кожний учасник ринку вправі вступати чи не вступати в такі відносини, що складає його особисту свободу. Але коли суб'єкт відносин вступає в господарські ринкові відносини, він вправі очікувати від інших учасників відсутність перешкод щодо вільного доступу на ринок, свободи економічної діяльності при дотриманні встановлених або визнаних правил здійснення господарської діяльності, вимагати припинення неправомірних дій в конкуренції та відшкодування збитків. Тільки в цьому випадку дотримання всіма учасниками ринку певних правил та єдиного розуміння сутності таких відносин вони є в дійсності вільними. Враховуючи різноманітність інтересів учасників ринкових відносин, такого не відбувається, тому для забезпечення нормального функціонування ринку держава встановлює правила, які є обов'язковими для всіх, хто вступає в такі відносини.

Наприклад, Закон України «Про здійснення державних закупівель» встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, метою яких є створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції.

У ст. 3 зазначеного Закону визначені принципи здійснення закупівель, зокрема добросовісна конкуренція серед учасників, максимальна економія та ефективність, відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель, недискримінація учасників, об'єктивна та неупереджена

оцінка пропозицій конкурсних торгів, запобігання корупційним діям і зловживанням.

Законом визначено процедури та механізми укладення договорів за державні кошти, які є обов'язковими. Дотримання вимог закону забезпечує отримання реального економічного результату — перемогу в конкуренції з іншими суб'єктами господарювання найбільш ефективного суб'єкта господарювання.

Аналізуючи необхідність та сутність таких заходів, можливо стверджувати, що фактично держава прямо або опосередковано виступає як конкурент щодо приватних осіб, які орієнтуються тільки на власні досить обмежені економічні ресурси. Коли приватні особи втрачають ринкові позиції, то вони стають банкрутами та усуваються з ринку. Державні структури спираються на державні ресурси, які, по-перше, є набагато більшими ніж приватні, по-друге, вони часто-густо не є результатом господарювання та ефективних економічних рішень, а отримані унаслідок перерозподілу результатів праці інших. Тому, за слушним визначенням К. Екштайна, державні структури завжди виступають на ринку «як недобросовісні конкуренти». Цим структурам завжди властивий елемент «направленості на монополізацію» [6].

Тому держава встановила правила використання державних ресурсів, які забезпечують існування конкуренції незалежно від волі, добросовісності чи недобросовісності державних структур як учасників ринку та ринкових відносин. Ці правила створюють економічну конкуренцію між суб'єктами господарювання, які реалізують відповідний товар, та попереджають можливість проявів недобросовісності з боку суб'єктів ринку, які придбавають товар за державний кошт.

Існують й інші сфери, особливості здійснення конкуренції в яких потребують існування відповідних правил, які створюють стандарти поведінки та вимоги до господарської діяльності. Прикладом є Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833.

Порядок та правила визначають загальні умови провадження торговельної діяльності суб'єктами оптової торгівлі, роздрібною торгівлі, закладами ресторанного господарства, основні вимоги до тор-

говельної мережі, мережі закладів ресторанного господарства і торговельного обслуговування споживачів (покупців), які придбавають товари у суб'єктів господарювання.

Недотримання цього порядку призводить або до отримання неправомірних переваг одних суб'єктів господарювання над іншими, або порушення прав споживачів, що, з одного боку, є проявом недобросовісності, з іншого — спотворює функцію споживача як елемента механізму економічної конкуренції, який дає оцінку діяльності суб'єктів господарювання на ринку та усуває неефективних підприємців.

Завданням правового регулювання є створення «технічних стандартів», вимог до суб'єктів господарювання, виконання яких забезпечить високий рівень та результат господарської діяльності з точки зору забезпечення господарського правового порядку, при якому створюються та перерозподіляються певні економічні ресурси, здійснюється захист прав споживачів, захист екології та інше. Суб'єкти господарювання повинні конкурувати між собою з обов'язковим дотриманням таких правових норм.

Пояснити це можливо на прикладі міжнародної торгівлі. Відповідно до Угоди про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі від 20.06.2000 р., що затверджена із застереженням постановою КМ України від 31.05.2006 р. № 783, встановлено поняття «технічні бар'єри в торгівлі», якими є відмінності вимог національних і міждержавних технічних регламентів, стандартів або процедур підтвердження відповідності і прийнятих у міжнародній практиці технічних регламентів і стандартів або процедур підтвердження відповідності, що мають більш обмежувальну дію, ніж це необхідно для досягнення встановлених національними законодавствами держав—учасниць цієї Угоди цілей розроблення технічних регламентів і стандартів, і що призводять у зв'язку із цим до зайвих перешкод у міжнародній торгівлі та в реалізації товарів на вітчизняному ринку.

Таким чином, відмінність у технічних регламентах і стандартах створює перешкоди у торгівлі, а стосовно економічної конкуренції — перешкоди у конкуренції між суб'єктами ринку завдяки створенню різних вимог і можливостей суб'єктів господарювання щодо реалізації товару та, таким чином, ринкових переваг.

У процесі господарської діяльності всі

суб'єкти господарювання повинні утримуватися від дій, які заборонені, та дотримуватися правил (приписів нормативних документів), які встановлені для певного виду господарської діяльності, що забезпечує їх «технічну» рівність (рівність умов) між собою у здійсненні господарської підприємницької діяльності. Отримувати переваги у конкурентній боротьбі суб'єкти господарювання повинні завдяки власним рішенням, які призводять до більшої їх ефективності у порівнянні із конкурентами та більшої привабливості для споживачів. Будь-яке відступлення від приписів нормативних документів щодо вимог до здійснення господарської діяльності у певній сфері може призводити до отриманні неправомірних переваг такого суб'єкта господарювання відносно інших, які дотримуються встановлених приписів та не порушують заборони, та спотворення економічної конкуренції.

Розглядаючи правила конкуренції як правову категорію, її необхідно розглядати не як просту сукупність правових норм, а як складну систему, яка складається із комплексу компонентів, що

знаходяться у взаємозв'язку між собою та здійснюють вплив на весь господарський правовий порядок, який в умовах ринкової економіки передбачає існування, розвиток та захист економічної конкуренції, як системоутворюючий принцип формування господарської системи.

Правила економічної конкуренції як правова категорія це комплекс компонентів, що включає, по-перше, правові принципи, котрі забезпечують економічну конкуренцію, по-друге, правові приписи та заборони, які мають як нормативний, так і ненормативний характер (дотримання торгових та інших чесних звичаїв у підприємницької діяльності), по-третє, дії органів влади та управління, суб'єктів господарювання, що безпосередньо реалізують правові принципи та приписи у сфері господарювання, які знаходяться у взаємозв'язку між собою та здійснюють вплив на весь господарський правовий порядок, який в умовах ринкової економіки передбачає існування, розвиток та захист економічної конкуренції, як системоутворюючий принцип, механізм формування та функціонування господарської системи.

ПРИМІТКИ

1. Кныш М. И. Конкурентные стратегии : учеб. пособ. / М. И. Кныш. — СПб., 2000. — С. 10.
2. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беляневич. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 110.
3. Hoekman B. Dumping, Antidumping and Antitrust / B. Hoekman, P. Mavroidis // Journal of World Trade, 1996. — Vol. 30. 1. — P. 28.
4. Козачук М. О. Свобода підприємницької діяльності та її обмеження в законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Козачук Микита Олександрович. — К., 2011. — С. 3.
5. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. — С. 182.
6. Экштайн К. Основные права и свободы по Российской Конституции и Европейской конвенции / К. Экштайн. — М. : NOTA BENE, 2004. — С. 340.

Безух Александр. Правила экономической конкуренции.

В статье исследуется понятие «правила экономической конкуренции» и его содержание при осуществлении хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: экономическая конкуренция, правила экономической конкуренции, регулирование хозяйственных отношений.

Bezuh Oleksander. Rules of the economic competition.

In article the concept of «the rule of the economic competition» and its content is investigated at implementation of economic activity.

Key words: economic competition, rules of the economic competition, regulation of the economic relations.